

Veroveraars VAN DE steppes

Euraziatische
nomaden van
Attila de Hun
tot *Dzjengis*
Khan

KENNETH HARL

Kenneth Harl

VEROVERAARS VAN DE STEPPE

Euraziatische nomaden
van Attila de Hun
tot Dzjengis Khan

Uitgeverij Omniboek

Inhoud

Voorwoord	9
Proloog: Attila. Op weg naar Rome	12
1 De Euraziatische Steppe raakt bevolkt	20
2 Overleven op de Euraziatische Steppe	42
3 De Scythen en de grootkoning van Perzië	63
4 Alexander de Grote: een muur tegen Gog en Magog	77
5 Modu Chanyu en de Chinese Muur	88
6 De strijd tussen de Xiongnu en de Chinese keizers	101
7 De Zonen van de Hemel en de zijderoute	116
8 De Parthen: nomaden en vijanden van het Romeinse Rijk	129
9 De Noordelijke Wei: erfgenamen van de Xiongnu	143
10 De Hephthalieten: Hunnen in Iran	156
11 De Hunnen: bondgenoten en vijanden van de Romeinen	168
12 Attila, de Gesel Gods	183
13 De erfgenamen van Attila en het Nieuwe Rome	197
14 Turkse khagans en Tang-keizers	216
15 De Turken en het Kalifaat	235
16 De Seltsjoeken en hun sultanaat	249
17 De legende van Pape Jan en de gurkhans van Cathay	266
18 Van Temüjin tot Dzjengis Khan	283
19 Dzjengis Khan verovert de wereld	298
20 Batu en de ruiters van de Apocalyps	317
21 De Mongolen plunderen Bagdad	334
22 Koebilai Khan en de eenmaking van China	347
23 Pauselijke gezanten, missionarissen en Marco Polo	368

24	Timoer Lenk, de Grote Verwoester	391
	Epiloog: Nomadische veroveraars: hun successen en hun erfenis	413
	Verklarende woordenlijst	416
	Geraadpleegde literatuur	432
	Noten	456
	Register	556

De Euraziatische Steppe raakt bevolkt

De onvermoeibare Britse taalkundige, archeoloog en ontdekkingsreiziger Aurel Stein leidde tussen 1900 en 1930 vier expedities naar Centraal-Azië.¹ Daar, in de onder het zand bedolven karavaansteden en grotten van het Tarimbekken, vond hij een schat aan boeddhistische en manicheïstische documenten uit de vierde tot de achtste eeuw n.Chr., evenals mummies die in het droge klimaat opvallend goed bewaard waren gebleven. De documenten wierpen licht op de spirituele en commerciële aspecten van de zijderoute. Ze waren geschreven op verschillende media en in verschillende talen en schriftsoorten. De talen die werden gevonden waren onder meer het Sanskriet, Prakrit, Hotanees (een Oost-Iraans dialect), Sogdisch (een ander Oost-Iraans dialect en de lingua franca van de zijderoute), Tibetaans, Tangoetisch, Chinees en een voorheen onbekende taalfamilie die door de wetenschap Tochaars is gedoopt.

De zogenoemde Tarim-mummies, die dateren van 2000 tot 300 v.Chr., hebben alle eerdere ideeën over de geschiedenis van Centraal-Azië op losse schroeven gezet. Tot ontzetting van zowel Oeigoerse als Chinese nationalisten bleek uit DNA-analyses die sinds 2008 zijn uitgevoerd dat de eerste bewoners van de steden in het Tarimbekken geen Turken waren en ook geen Chinezen, maar dat het DNA van die oorspronkelijke bewoners overeenkomt met dat van de huidige Europeanen, vermengd met dat van latere immigranten uit het Midden-Oosten en Noord-India.² De oudste gemummificeerde lichamen met Mongoolse kenmerken komen uit het eerste millennium v.Chr. Deze wetenschappelijke bevindingen zijn een bittere pil voor de Chinese en Oeigoerse nationalisten die een

historische rechtvaardiging zoeken voor hun aanspraken op het huidige Xinjiang/Oeigoerië.³ Ze zijn een bevestiging van wat ook al bleek uit de door Stein ontdekte documenten en mummies; die hebben ons beeld van zowel de oorsprong van de Indo-Europese talen als de herkomst van de steppenomaden voorgoed veranderd.

Sir Aurel Stein was een schoolvoorbeeld van de victoriaanse geleerde, een gentleman en levenslange vrijgezel die nergens heen ging zonder zijn hond, die hij steevast Dash noemde.⁴ Hij was echter afkomstig uit Boedapest, waar hij in 1862 werd geboren uit ontwikkelde Joodse ouders. Niet-tegenstaande hun Joodse achtergrond werden zijn broer en hij luthers gedoopt en volgden ze een gymnasiumopleiding, met vakken als Latijn, Grieks, Frans en Engels. Stein promoveerde in 1883 op het Sanskriet en Perzisch in het Duitse Tübingen. Het volgende jaar vertrok hij naar Engeland om verder te studeren, en nog drie jaar later liet hij zich door de indoloog Rudolf Hoernlé, die hij op een conferentie in Wenen had ontmoet, overhalen om naar India te gaan. Van 1888 tot 1899 was hij hoofd van het Oriental College in Lahore (in het huidige Pakistan). Hij zou zijn hele leven lang een hartstochtelijk lezer en vertaler van Sanskritische en Perzische teksten blijven en hij hield gedetailleerde reisverslagen bij, schreef vele brieven aan collega's en familie en publiceerde op grote schaal over de oudheden van Centraal-Azië.

Het in 1898 verschenen verslag van de Zweedse ontdekkingsreiziger Sven Hedin over diens reizen door Centraal-Azië bracht Stein er in 1900 toe zelf een expeditie op touw te zetten.⁵ Hij werd met eerbewijzen overladen voor zijn bijzondere bijdrage aan de wetenschap en de Britten verleenden hem het staatsburgerschap en een titel. Stein was echter niet de eerste die opgravingen deed bij de verdwenen steden van het Tarimbekken: de weg was bereid door Sven Hedin, die Centraal-Azië in kaart bracht, en door Hedins mentor, de Duitse archeoloog Ferdinand von Richthofen, de man die de term 'zijderoute' (*Seidenstraße*) bedacht (en die de oom was van de beroemde jachtvlieger Manfred von Richthofen, de 'Rode Baron').⁶ Stein werd echter het beroemdst van hen allemaal: hij wist lezers in Europa en Noord-Amerika aan te spreken met zijn ontdekkingen over de verdwenen wereld van de zijderoute.

In 1907, tijdens zijn tweede expeditie, groef Stein de Mogaogrotten op, een complex van vijfhonderd boeddhistische tempels ten zuidwesten van Dunhuang. Deze Chinese garnizoensplaats ligt aan de oostkant van de smalle, groene Hexicorridor, die in het noorden wordt begrensd

door de Gobiwoestijn en in het zuiden door het Tibetaans Plateau. Alle karavananen van en naar China kwamen door Dunhuang. Dankbare kooplieden lieten tussen de vierde en veertiende eeuw van onze jaartelling de tempels bouwen. In een grote opslagruimte op het complex bevond zich een schat aan documenten op palmbladen, hout en Chinees papier. In ruil voor een donatie voor restauratie van de tempels wist Stein de boeddhistische geestelijke Wang Yuanlu, de beheerder van het complex, zover te krijgen dat hij 40.000 documenten mocht meenemen, nu de topstukken van de collectie Centraal-Azië van het British Museum.⁷ Stein deed het tegenover Wang Yuanlu voorkomen alsof hij een volgeling was van de boeddhistische heilige Xuanzang, en misschien zelfs een reïncarnatie van deze Chinese pelgrim die in de zevende eeuw van onze jaartelling een reisverslag schreef van zijn tocht over de zijderoute naar India. In werkelijkheid gebruikte Stein Xuanzangs reisverslag om verdwenen karavaansteden op te sporen. Franse, Japanse, Russische en Chinese geleerden organiseerden later hun eigen expedities.

Onder de documenten waar Stein de hand op wist te leggen bevonden zich tekstfragmenten in een tot dan toe onbekende taal, geschreven in een schrift dat was afgeleid van het Brahmi (het belangrijkste Noord-Indiase syllabeschrift). Deze onbekende taal werd in 1908 ontcijferd door de Duitse filologen Emil Sieg en Wilhelm Siegling en door hen Tochaars gedoopt.⁸

De gevonden teksten in het Tochaars waren merendeels vertalingen van boeddhistische heilige teksten uit het Sanskriet, Prakrit en Hota-nees, zodat taalkundigen al spoedig constateerden dat er sprake was van twee Indo-Europese talen, Tochaars A en B, die afstamden van een eeuwen oudere gemeenschappelijke voorouder.⁹ De basiswoordenschat en de grammatica van de twee Tochaarse talen vertonen een groot aantal archaische kenmerken die in andere Indo-Europese talen zijn verdwenen. De teksten, die dateren van de vijfde tot de achtste eeuw van onze jaartelling, zijn gevonden in de karavaansteden langs de noordrand van de Taklamakanwoestijn, die zich ten oosten van de stad Aksu uitstrekt tot Turpan. Toen de teksten werden geschreven was het Tochaars A al een liturgische taal die de sprekers van het Tochaars B nauwelijks konden verstaan. Een derde dialect, Tochaars C, werd gesproken langs de zuidrand van het Tarimbekken tussen de steden Niya en Kroraina (Loulan in het Chinees). Bij opgravingen zijn tot op heden geen tekstfragmenten in het Tochaars C gevonden, maar dat de taal heeft bestaan kan worden afge-

leid uit de talrijke Tochaarse leenwoorden in handelsdocumenten in het Hotanees en het Prakrit.

Het ontcijferde Tochaars bleek een Indo-Europese taal te zijn, dit tot verrassing van de taalwetenschappers uit die tijd, die zich begin twintigste eeuw nog altijd baseerden op een door Sir William Jones in 1786 geformuleerde theorie over het ontstaan en de verspreiding van de Indo-Europese talen.¹⁰ In een toespraak op 2 februari van dat jaar voor de Asiatic Society (die hij twee jaar daarvoor samen met gouverneur-generaal Warren Hastings had opgericht) stelde Jones dat Latijn, Grieks en Sanskriet zoveel gemeenschappelijke kenmerken hadden, dat ze zich in een ver verleden uit één taal moesten hebben ontwikkeld.¹¹ De toespraak werd in 1788 gepubliceerd, en later zou hij er nog aan toevoegen dat de Keltische, Germaanse en Iraanse talen waarschijnlijk tot dezelfde taalfamilie behoorden, die later de naam Indo-Europees heeft gekregen.

In 1783 was Jones vertrokken naar India, waar hij was benoemd tot rechter (een van de drie) aan het Hooggerechtshof van de Britse provincie Bengalen. Hij had een fenomenale talenkennis: als jongen had hij Grieks, Latijn, Hebreeuws, Arabisch en Perzisch geleerd en hij had bovendien kennis van het Keltisch, doordat hij in zijn jeugd Welsh had gesproken. Eenmaal in India meldde hij zich bij de Nadiya Hindu University om Sanskriet te leren, en hij raakte in de ban van het prachtige Sanskriet van de *Veda's*.

In de negentiende eeuw hadden filologen de theorie van Jones verder uitgewerkt en de Indo-Europese talen onderverdeeld in twee aparte families, die van de kentumtalen in Europa (het Grieks, de Keltische, Germaanse, Romaanse en Illyrisch-Thracische talen, en mogelijk ook het Armeens) en die van de satemtalen, die de Baltische, Slavische, Iraanse en Indiase talen omvatte. Door de ontdekking van het Tochaars werd deze keurige tweedeling onderuitgehaald. Nog geen tien jaar later werd de taalkunde opnieuw opgeschrikt toen de Tsjechische geleerde Bedřich Hrozný het Hettitisch, een taal die in de bronstijd werd gesproken in Centraal-Anatolië (het huidige Turkije), eveneens identificeerde als Indo-Europees.¹² Het Hettitisch, en hetzelfde gold voor het nauw verwante Palaïsch en Luwisch, was in spijkerschrift vastgelegd op kleitabletten uit de koninklijke hoofdstad Hattusa (tegenwoordig Boğazkale). Deze kleitabletten dateerden van de zestiende tot de dertiende eeuw v.Chr.¹³

Bij zijn expeditie naar Kroraina in 1907 ontdekte Stein ook begraven mummies, die hij in zijn verslag aanmerkte als mensen van Iraanse

of Noord-Indiase komaf. Maar omdat hij niet beschikte over de transportmiddelen om ze veilig naar Londen te brengen, begraf hij ze weer. Hij markeerde de plaats met stenen en hoopte dat hijzelf of anderen de mummies op een dag opnieuw zouden kunnen opgraven voor onderzoek.¹⁴ Die dag kwam twintig jaar later, toen de Zweedse archeoloog Folke Bergman de oudste mummies uit het Tarimbekken blootlegde op de prehistorische begraafplaats van Qäwrighul (Gumougou in het Chinees), die ooit aan de oever van Lop Nor had gelegen, een enorm meer dat wordt gevoed door de Tarim.¹⁵ Tegenwoordig zijn Qäwrighul en zusterstad Kroraina ruïnes in de woestijn, doordat de rivier zijn loop heeft verlegd en door eeuwenlange roofofbouw op de populierenbossen voor brandstof en bouwmaterialen.

De mummies, die dateren van de midden- en late bronstijd (ca. 1800-1000 v.Chr.), hebben europide trekken, en de grafgriffen, het gebruik van okerverf om de dode te versieren en de kleding duiden op een herkomst ver naar het westen. De 'man uit Cherchen', ook wel de oer-David genoemd, had rossig haar, blauwe ogen, een arendsneus en een lichte huid. Hij was begin vijftig toen hij rond het jaar 1000 v.Chr. overleed en begraven werd met zijn vrouw en zoontje, een baby nog. Hij was gekleed in een rode, in keper geweven tuniek, en zijn lichaam was met okerverf beschilderd in zonnepatronen.¹⁶ De 'prinses van Xiaohe', die rond dezelfde tijd leefde, werd in 2003 door Chinese archeologen opgegraven op een begraafplaats iets ten westen van Kroraina (Loulan). Ze had vlasblond haar, lange wimpers en een lichte huid.¹⁷ Ze was gewikkeld in een witte wollen mantel met franjes en droeg een vilten hoed, een touwrokje en met bont gevoerde leren laarzen: kleding die geschikt was voor het leven op de Euraziatische Steppe.

Vooraf een in 1980 in Kroraina opgegraven vrouwenmummie leidde tot controverse. Ze was begin veertig toen ze rond 1800 v.Chr. overleed, waarschijnlijk aan longfalen als gevolg van het levenslang inademen van met zand- en houtskooldeeltjes vermengde woestijnlucht. Ze had kastanjebruin haar waarin luizen zaten, was eenvoudig gekleed en moet een zwaar leven hebben geleid in een handelsgemeenschap. Door Oeigoerse nationalistes werd ze omarmd als 'Moeder van het volk', maar haar taal, cultuur en voorouders waren Turks noch Chinees.

Professor Victor Mair van de Universiteit van Pennsylvania stond in 1996 aan het hoofd van een internationaal team van genetici, archeologen en taalkundigen dat de mummies in de musea in Xinjiang bestudeerde.

Een nieuwe geschiedenis van de Euraziatische Steppe

Attila de Hun, Dzjengis Khan en Timoer Lenk: alle drie grootse barbaarse veroveraars die zeer tot de verbeelding spreken. De nomadenvolken van de Euraziatische Steppe – de Hunnen, de Mongolen, de Magyaren, de Turken, de Xiongnu, de Scythen en de Goten – speelden een onbetwistbare rol in de wereldgeschiedenis, en toch zijn hun prestaties in de Westerse wereld grotendeels onopgemerkt gebleven. Deze nomadische volken stichtten wereldrijken, verspreidden religies en ontwikkelden technologieën. Ze maakten het ontstaan van de zijderoute mogelijk en hiermee ook het ontstaan van de internationale handel. Ze vormden de moderne wereld zoals wij die nu kennen.

In deze nieuwe geschiedenis van de Euraziatische Steppe, van ruim voor onze jaartelling tot de vijftiende eeuw, schetst professor Kenneth Harl een levendig beeld van deze nomadenvolken, die dagelijks de strijd aangingen tegen de woeste omstandigheden op de steppe.

Kenneth Harl is emeritus hoogleraar klassieke en Byzantijnse geschiedenis aan Tulane University in New Orleans. In de Verenigde Staten is hij bekend vanwege zijn boeiende audiohoorcolleges. *Veroveraars van de steppe* is zijn eerste boek dat naar het Nederlands is vertaald.

‘Een meeslepende traditionele geschiedenis met vele memorabele episodes.’ – *The Guardian*

Vertaald door Brenda Mudde
en Maarten van der Werf

Uitgeverij Omniboek

www.omniboek.nl

NUR 680